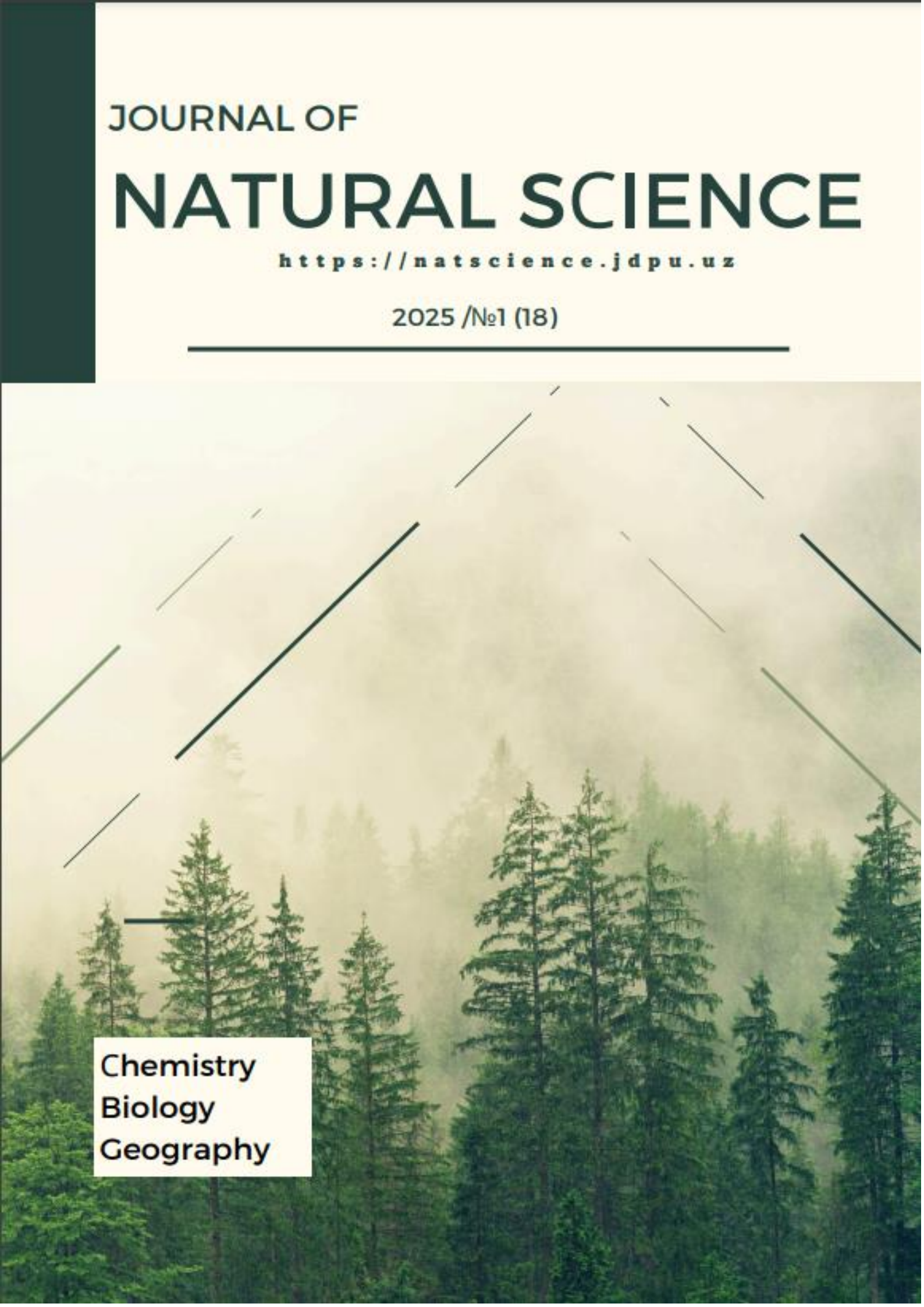

JOURNAL OF

NATURAL SCIENCE

<https://natscience.jdpu.uz>

2025 /№1 (18)

Chemistry
Biology
Geography

<u>TAHRIR HAY’ATI</u>	<u>TAHRIRIYAT A’ZOLARI</u>
Bosh muharrir Yaxshiyeva Z.Z. k.f.d., professor	<u>Bosh muharrir</u> Yaxshiyeva Zuhra Ziyatovna k.f.d., professor <u>Tahririyat a’zolari:</u> 1. Yaxshiyeva Z.Z. – k.f.d., professor JDPU. 2. Shilova O.A. – k.f.d., professor I.V. Grebenshikov nomidagi Rossiya FA Silikatlar kimyosi instituti. 3. Markevich M.I. – f.m.f.d., professor Belarussiya FA. 4. Elbert de Josselin de Jong – professor, Niderlandiya. 5. Anisovich A.G. – f.m.f.d., professor Belarussiya FA. 6. Kodirov T. – k.f.d., professor TKTI. 7. Abduraxmonov E. – k.f.d., professor SamDU. 8. Nasimov A. – k.f.d., professor SamDU. 9. Smanova Z.A. – k.f.d., professor O’zMU. 10. Mavlonov X. – b.f.d., professor JDPU. 11. Usmanova X.U. – professor URUXU. 12. Qutlimurodova N.X. – k.f.d., dotsent O’zMU. 13. Nuraliyeva G.A. – dotsent O’zMU. 14. Sultonov M.M. – k.f.d., dotsent JDPU. 15. Xudanov U.O. – t.f.n., dotsent JDPU 16. Murodov K.M. – dotsent SamDU. 17. Abduraxmonov G’.– dotsent O’zMU. 18. Yangiboyev A. – k.f.f.d., (PhD), dotsent O’zMU. 19. Xakimov K.M. – g.f.n., professor v/b. JDPU. 20. Azimova D.E. – b.f.f.d., (PhD) dotsent. JDPU. 21. G’o’dalov M.R. – g.f.f.d., (PhD), dotsent JDPU. 22. Ergashev Q.X. – dotsent TDPU. 23. Orziqulov B. – k.f.f.d., (PhD) O’zMU. 24. Kutlimurotova R.H.-SVMUTF 24. Xamrayeva N. – dotsent JDPU. 25. Rashidova K. – dotsent JDPU. 26. Inatova M.S. – dotsent JDPU.
Muassasa Jizzax davlat pedagogika universiteti	
Jurnal 4 marta chiqariladi (har chorakda)	
Jurnalda chop etilgan ma’lumotlar aniqligi va to’g’riligi uchun mualliflar mas’ul.	
Jurnaldan ko’chirib bosilganda manbaa aniq ko’rsatilishi shart.	

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tabiiy fanlar fakulteti

Tabiiy fanlar Journal of Natural Science-elektron jurnali

<https://natscience.jdpu.uz>

DAG’AL POYALI CHO’L YAYLOV O’SIMLIKLARI

Ortiqova Lola Soatovna -dotsent

Turatova Malika-talaba

Jizzax davlat pedagogika universiteti

lolaortiqova31@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada cho’l hududlari yaylovlarida, topilgan asosiy yem xashak turlarining bioekologik, iqtisodiy xususiyatlari, hosildorligini oshirish va ulardan unumli foydalanish bilan bog’liq masalalar bilan tanishtirish.

Kalit so’zlar: o’simlik, yaylov, flora, arid, butalar, botanik oilasi.

Резюме: В статье представлены биоэкологические, экономические характеристики основных кормовых видов, встречающихся на пастбищах пустынных территорий, вопросы повышения продуктивности и их эффективного использования.

Ключевые слова: растение, пастбище, флора, засушливые, кустарники, ботаническое семейство.

Resume: the article presents the bioecological and economic characteristics of the main forage species found in the pastures of desert territories, issues of increasing productivity and their effective use.

Keywords: plant, pasture, flora, arid, shrubs, botanical family.

Qorako’lchilik yaylovlarida tarqalgan mazkur oziqaviy guruhga kiruvchi o’simlik vakilarining muhim biologik, ekologik xossalari va qorako’lchilikda foydalanish xususiyatlarini o’rganishdan iborat.

Qorako’lchilik yaylovlarining o’ziga xos yana bir qirradi shundan iboratki, ulardan bevosita o’tloq sifatidagina emas, balki, zarur bo’lganda, dag’al pichan tayyorlash manbai sifatida ham foydalanib kelinadi.

Shunday maqsadlarda, birinchi navbatda, maxsus adabiyotlarda dag’al poyali o’tlar nomi bilan mashhur o’simlik turlari foydalaniladi.

Bu guruhga kiritilganlar ko’p yillik ko’katlar bo’lib, yaylovda uzoq vaqt vegetatsiya davriga ega bo’lsada, to’yimlilik ko’rsatgichlari jihatidan unchalik

yuqori baholanmaydi. Ularga xos yana bir xususiyat shundan iboratki, ularning aksariyatini vegetatsiya davomida mollar yaxshi yemaydi yoki yeyiluvchanligi ancha past. Biroq, ularning vegetatsiyasi tugagach yaxshi yeyila boshlaydi.

Shunday qilib, qorako'lichilik xududlarida dag'al poyali o'simliklardan qo'y-qo'zilarni qish mavsumi davomida boqish va qo'shimcha oziqlantirish uchun kafolatlangan oziqa manbai sifatida foydalaniladi.

Bu oziqaviy guruhga kiritilgan o'simlik turlari turli botanik oilalar, hayotiy shakllardan iborat bo'lib, cho'l ekologik tiplari (qumli, gipsli, sho'rxok, lyosli)ning deyarli barchasida uchraydi.

Quyida ularning asosiy vakillariga qisqacha tavsif berilmoqda.

AELUROPUS LITORALIS (YOUN) PARL.

Mahalliy nomlari: sho'rajriq (o'zb.), ajreq (qozoq.), chair (turkman).

Botanik tavsifi. G'alladoshlar oilasiga mansub ko'p yillik ildiz poyali o'simlik, bo'yi 20-60sm (rasm 1). Barglari yassi, ikki qatorlab joylashgan, ustki qismi g'adir-budir. Novdalari va barglari yuzasida, odatda tuz kristallari to'playdi, o'zidan tuz ajratuvchi galafitlar guruhiga kiradi.

To'pguli boshhoqsimon ro'vak, boshhoqchalari 5-10 gulli.

Mevasi ochilmaydigan bir urug'li doncha, oval-nashtarsimon shaklli uch qirrali: oq-qo'ng'ir rangli pardali meva o'rami gul va boshhoq qobiqlari bilan o'ralgan.

Urug'larining laboratoriya sharoitida unib chiquvchanligi 38-52%, ularning unuvchanligi 8-9 yil davomida saqlanadi.

Ekologiyasi. Sho'r ajriqning eng tipik tarqalish sharoitlari -sho'rlangan cho'l maydonlari hisoblanadi: tuproqning sho'rланishiga o'ta chidamli, boshqa turlar o'smaydigan sharoitda ham bu tur bemalol o'sa oladi. Ajriqzorlar yerosti suvlarining tuproq yuzasiga yaqin joylashganlik belgisi sifatida ham xizmat qiladi.

Rasm 1. Sho'rajriq

Ajriq yerosti suvlari yaqin joylashgan maydonlarda yulg'un bilan birgalikda tarqalgan.

Umuman ajriqzorlar Markaziy Osiyoda tog'oldi tekisliklari, daryolarning allyuvial tekisliklarida keng tarqalgan; uning eng zich tarqalgan ekologik muhiti bo'lib sho'rlangan va sho'rlanishga moil yerosti suvdari yaqin joylashgan o'tloq tuproqlar hisoblanadi.

Kuchli sho'rlangan tuproqlarda sho'rlanishga o'ta chidamligi tufayli monodominant o'simlik qoplami hosil qiladi; ajriqzorlar mavjud maydonlarda qisman sarsazan va boshqa sho'rlanishga moslasha bilgan bir yillik sho'ralar paydo bo'lsada, ajriqzorlarning botanik tarkibi juda kambag'al hisoblanib, 3-4 turdan oshmaydi. Biroq, qisman drenajlanadigan maydonlarda, chunonchi, yog'ingarchilik suvlari hisobidan yuviladigan maydonchalarda ancha qalin va turlarga boy ajriqzorlar ham uchrab turadi.

Sho'rajriq tarqalgan maydonlarda u bilan birgalikda yantoq, shirinmiya, yulg'un va boshqa sho'rlanishga chidamli turlar ham o'sadi.

Fenologiyasi: Martdan iyungacha maysalaydi, may-iyunda gullaydi, iyulda urug'i pishadi.

Shamol yordamida chetdan changlanuvchi o'simlik. Changdonlari-uzunchoq enli shaklda. Chang donachalari uch hujayrali, aylana-ovalli.

Yaylovbopligi. Sho'r ajriqni mollar qoniqarli yeydi. Mol boqishga o'ta chidamli tur.

Ozuqabopligi. Gullash pallasida uning ozuqaviy qiymati quyidagicha baholanadi (% hisobida): protein-17,4, kullar-13,2, kletchatka-18, 7,yog’ -2, 9, AEM- 46, 3. 100 kg quruq xashagida 30, 8 ozuqa birligi va 1,7 kg yengil hazm bo’luvchan oqsil mavjud.

Hosildorligi gektaridan 2-4 sentner. Ob- havo qulay bo’lgan yillari hosildorligi ancha yuqori bo’lib, gektaridan 10-12 sentnerga yetadi va dag’al pichan tayyorlash manbai vazifasini o’taydi.

Ko’payishi: vegetativ (ildiz poyali) usulda va urug’lari vositasida ko’payadi.

COUSINIA RESINOSA JUZ.

Maxalliy nomlari: Karrak (o’zb.).

Botanik tavsifi: murakkabguldoshlar oilasiga mansub ko’klam-bahorgi ikki yillik monokarpik o’simlik. O’simlikning bo’yi yaxshi rivojlangan yillari 70-80 smga yetadi (rasm 2).

Karrakka xos tashqi belgilar: barglari yirik va atroflari qirqilgan, uchlari tikonli, shuningdek tikanlar gul beruvchi novdalar va gulto’pida ham mavjud. Barglarning ostki qismi oqish va usti yashil rangli.

Guli qizg’ish - sariq. Gultoji gulkosasidan ajralib turadi.

Har yili to’pbarglar hosil qilib ikkinchi yil poya chiqaradi, gullaydi va o’z vegetatsiyasini butunlay tugatadi.

Areali. Karrak ko’proq Markaziy Osiyo adir maydonlarida keng tarqalgan: ob-havo qulay kelgan yillari keng maydonlarda haqiqiy karrakzorlar hosil qiladi.

Fenologiyasi. Karrak odatda erta bohorda (aprel) maysalaydi va yozning boshlanishida o’z vegetatsiyasini tugallaydi. Maysalashining birinchi yili nuqul to’plam barglar hosil qiladi, ular qurg’oqchilik boshdanishi bilan qurib qoladi.

2 yilga borib barg to’plamidan tashqari urug’ beruvchi tikanli novdalar ham chiqaradi va o’simlikning bo’yi 70-80 sm ga yetadi. O’simlik iyunda gullab urug’ bergach butunlay qurib qoladi.

Yaylovbopligi. Mollar (tuyalar bundan mustasno) karrakni yaylovda deyarli yemaydi, biroq karrakning cho’l zonasi uchun mohiyati shundaki, u asosiy dag’al

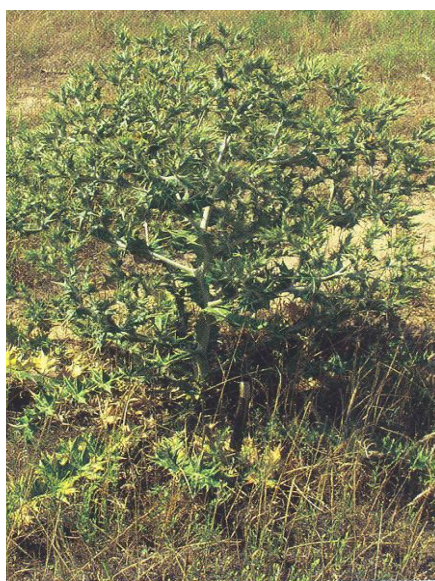
xashak tayyorlash manbalaridan biri hisoblanadi. Turli yaylov maydonlarida yillar va o'simlik biologik xususiyatlariga qarab kuchli darajada o'zgarib turadi – yaxshi rivojlangan karrakzorlarning pichan hosili gektaridan 15-20 sentnergacha yetadi.

Ozuqaboplik xususiyatlari: butonizatsiya pallasida xashagi tarkibida eng ko'p (13, 4 mg%) karotin miqdori mavjud. Gullagach va undan keyin karotin miqdori keskin pasayadi.

Karrakni pichan tayyorlash maqsadida butonizatsiyalash pallasida (may-iyun oylari) o'rish tavsiya etiladi.

100 kg quruq karrak xashagi taribida bahorda 48, yozda- 32, kuzda- 25 va qishda 20 ozuqa birligi mavjud.

Karrak pichani maxsus maydalanib va namlanib mollarga yedirilsa undan foydalanish samaradorligi va yeyiluvchanligi keskin oshadi.

Rasm 2. Karrak

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аслиддинов С.Д. Биологические особенности и продуктивность кормовых видов полыней подрода *Seriphidium* при интродукции в аридных районах Узбекистана. Автореферат диссертации на соискание учёной степени канд. биол. наук. Душанбе, 1988, 23 с.

2. Махмудов М.М. Достижения и очередные задачи аридного кормопроизводства. //Проблемы биологии и медицины, 2 (15), 2000, с.34-37.

3. Ортикова Л.С., Махмудов М.М. Введение в культуру кормовых галофитов – как способ рационального использования засоленных земель пустыни Кызылкум Селекционного-технологические аспекты развития продуктивного верблюдоводства, каракулеводства и аридного кормопроизводства Казахстане. Материалы Международной научно-практической конференции. Шымкент, -2012, -С. 256-258.

4. Ортикова Л.С., Махмудов М.М. Қизилкумнинг шўрланган тупроқларида парваришланадиган озуқабоп галофитларнинг сув режими хусусиятлари. Чўл-яйлов чорвачилигини модернизациялаш муаммолари. Республика илмий -амалий конференция материаллари. - Самарқанд, 2012. -Б. 301.

5. Ортикова Л.С., Махмудов М.М. Подбор перспективных фитомелиорантов для улучшения соляноквых пастбищ пустыни Кызылкум. Бюллетень науки и практики. Научный журнал. -Россия. - 2018, -Том 4, № 5. - С. 147-152.

6. Ортикова Л.С. Фитомелиоранты пастбищ Кызылкум. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журналининг «AGRO ILM» илмий иловаси. –Тошкент, 2019. № 6 (63) –Б. 68-69. (06.00.00; №1).

7. The Plant List – [URL:www.theplantlist.org](http://www.theplantlist.org).

8. Index - www.ipni.org